

תוכן העניינים

יא	תודות
טו	הקדמה
1	מבוא: אוריינות וקריאה – מושגים משתנים
6	פרק ראשון: גישות תאורטיות לחקר הקריאה
6	יחסי הגומלין שבין הדפוס, האוריינות והקריאה לבין מוסדות חברתיים קשרי הגומלין בין הקריאה לבין משתני רקע סוציו־דמוגרפיים של הקורא
15	קריאה כמספקת צרכים אישיים וחברתיים
19	תאוריית ההתקבלות והקורא כחבר בקהילה פרשנית
22	קריאה והבניה חברתית של זהויות
24	טכנולוגיות של תקשורת כסוכנות של שינוי חברתי
26	הקריאה כתקשורת: לקראת מודל אינטגרטיבי
31	
	פרק שני: מ'עם הספר' ל'עם הספרים': שינויים בסביבה, החברתית והתרבותית של קהל הקוראים
33	
34	'עם הספר' והחילון של מעשה הקריאה והלימוד
41	מאפיינים של החברה הישראלית כרקע לחקר הקריאה כתקשורת
44	המפה החדשה של התקשורת בישראל
	התמורות בחברה ובתקשורת והשלכותיהן על קהל הקוראים בישראל: סיכום
50	
52	פרק שלישי: קהל הקוראים: דפוסי המשכיות ושינוי בהרגלי הקריאה
	הרכבו של קהל הקוראים הישראלי ודפוסי המשכיות ושינוי בתדירות הקריאה
54	
58	תדירות הקריאה בקרב קבוצות המוגדרות על פי משתני רקע
59	הרגלי הקריאה בישראל ובארצות אחרות

- 63 השפעת תהליך החברות על דפוסי הקריאה
- 64 מגמות של המשכיות ושינוי בהרגלי הקריאה: סיכום
- 67 פרק רביעי: 'קהלי טעם' ו'תרבויות טעם' בשדה הספרותי
- 69 שפת הקריאה
- 73 תרגום ומקור ברשימת רבי המכר
- 77 סוגות מועדפות על ציבור הקוראים
- 79 רבי המכר בישראל
- 84 ספרים וסופרים האהובים על 'קהלי הטעם' – עדויות אישיות
- 86 'קהלי הטעם' המרכיבים את קהל הקוראים הישראלי: סיכום
- 89 פרק חמישי: הקריאה ומילוי הצרכים הפסיכו־חברתיים של קוראים
- 90 צרכים אינטלקטואליים: הכרה עצמית, לימוד, העשרה וביקורתיות
- 90 צרכים רגשיים: הנאה ועונג, חוויה של יופי, משמעות החיים, בידור
- 93 ובריחה מן המציאות
- 93 צרכים חברתיים: קשר עם בני משפחה, חברים וחברות,
- 95 אנשים בעלי עניין משותף וקבוצות המגדר
- 98 חילופיות פונקציונלית במילוי צרכים אישיים
- 100 הקריאה כמספקת צרכים אישיים: סיכום
- פרק שישי: בין הכפר הגלובלי, מדינת הלאום והקהילה האתנית:
- 102 קהלים של תקשורת והבניה של זהויות
- 104 צריכת תקשורת והבניית הזהות הישראלית
- 109 צריכת תקשורת והבניית הזהות היהודית
- 110 צריכת תקשורת והבניית הזהות הגלובלית
- 112 צריכת תקשורת והבניית הזהות האתנו־תרבותית
- 116 חילופיות פונקציונלית בהבניה של זהויות חברתיות
- 118 הקריאה וההבניה של זהויות חברתיות: סיכום
- 120 פרק שביעי: שרידות הקריאה וחילופיותה עם פעילויות אחרות
- 122 תדירות הקריאה ותדירות השימוש באמצעי תקשורת אחרים
- 124 קשרי הגומלין בין הקריאה לבין פעילויות פנאי וצריכת תקשורת
- 124 אשכולות של פעילויות על פי סוגי אוריינות ועל פי מידת
- 131 הדומיננטיות של אמצעי תקשורת
- 135 עתידה של הקריאה כהתנהגות תרבותית: סיכום

- 137 פרק שמיני: הקריאה כהשתתפות: דיון מסכם וכיווני מחקר עתידיים
- 139 לשאלת שרידותה של הקריאה בסביבת תקשורת רב ערוצית
- 142 קהלי טעם ותרבותיות טעם בשדה הספרותי
- 144 צרכים אישיים והבניה של זהויות חברתיות: הקריאה ושימוש באמצעי תקשורת אחרים
- 148 תם ולא נשלם
- 150 נספח א: מתודולוגיה: תיאור המחקרים שעליהם מבוסס הספר
- נספח ב: דפוסי צריכה של תקשורת וזהויות חברתיות בישראל,
- 155 שאלון אוגוסט 2001
- נספח ג: לוחות: שיעור המשתמשים ה"כבדים" באמצעי התקשורת והמשתתפים בתדירות גבוהה בפעילות פנאי, לפי בעלות על אמצעי תקשורת חדשים וקבוצת גיל
- 168
- 170 נספח ד: רשימות ספרים נקראים ורבי מכר בשנים 1968-2002
- 175 רשימת המקורות
- 187 מפתח העניינים

הקדמה

מעשה הקריאה הנו מעשה מורכב ורב פנים שנוטלים בו חלק המחבר, הטקסט והקורא. הצירופים האינסופיים בין שלושה מרכיבים אלה יוצרים מגוון רחב של מעשי קריאה, שכל אחד מהם הוא מעשה אישי ויחידאי של הקורא, מעשה המתרחש בזמן ובמקום נתונים ולעולם איננו חוזר על עצמו כפי שהוא. ואף על פי כן, ציבור הקוראים באותה שפה הוא קהילה פרשנית המתנסה בחוויה משותפת ומפתחת זהות ייחודית. זהות זו נובעת ממורשת תרבותית משותפת המתעצמת כאשר הקוראים גם משתייכים לאותה קהילה אתנית או לאומית.

בעידן התקשורת הרב ערוצית לא ניתן לבחון את ההתנהגות התרבותית של קהל הקוראים מבלי לראותה כחלק ממכלול פעילויות מגוונות של צריכת תקשורת, תרבות ופנאי. רבים מן הקוראים הם גם בהיבעת צופים בטלוויזיה, מאזינים לרדיו, גולשים באינטרנט ועוסקים במגוון של פעילויות תרבות. כתוצאה מכך מתקיימים בין פעילויות אלה יחסי גומלין דינמיים, שיש להם השלכות מורכבות על זהותם האישית והחברתית של הפרטים ועל זהותו של קהל הקוראים.

קהל הקוראים הישראלי החילוני – זה שברובו, לא כולו, קורא בשפה העברית – לא היה קיים עד לפני מאה שנה. קהל קוראים זה צמח והתפתח במהלך המאה העשרים ביישוב היהודי בארץ ישראל, השתתף בתחיית השפה העברית והפך למרכיב חשוב ביישומה המעשי של האידאולוגיה הציונית. תחייתה של השפה העברית כשפת דיבור, כשפת כתיבה וכשפת קריאה לא התרחשה בחלל ריק. המסורת האוריינית, שהייתה מושרשת בחברה היהודית המסורתית – שהרי בלעדיה אי אפשר היה לקיים את התפילה והקריאה בספרי הקודש – שימשה בסיס מוצק לצמיחתו של קהל קוראים בשפה העברית. בתהליך ארוך של חילון הפכה השפה העברית משפת קודש לשפת חול, משפה של חג ומועד לשפה של יום-יום, שפה שניתן לכתוב ולקרוא בה על מגוון של תכנים המהווים את התרבות החילונית.

במרכז ענייננו עומדים ישראלים קוראי ספרים ועיתונים. אנו בוחנים את הרגלי הקריאה שלהם, את העדפותיהם הספרותיות, את המשמעות שיש לקריאה לגביהם ואת השימושים שהם עושים בה. כל אלה נבדקים על רקע התמורות שחלו עם המעבר לעידן טכנולוגיות התקשורת המתקדמות והסביבה התקשורתית הרב ערוצית שהן יצרו.

שתי הנחות מובחנות אך קשורות זו בזו עמדו בבסיסו של חיבור זה. ההנחה הראשונה הייתה שיש לבחון את מצבם של הספר, האוריינות והקריאה על הרקע

הייחודי של כל חברה נתונה. הנחה זו מחייבת התייחסות לרקע ההיסטורי ולהקשר החברתי של קהל הקוראים והתמקדות בקריאה כפעולה המגדירה את הגבולות של זהות הפרט והקהילה. מתוך ראייה זו מתעוררות שאלות הנוגעות לזהותם החברתית של הקוראים ולזיקתם לקבוצות חברתיות כגון: קבוצת הסטטוס, קבוצת המגדר וקהילות אתניות, לאומיות וגלובליות.

מנקודת תצפית זו יש לבחון האם לקהל הקוראים הישראלי של שנות אלפיים יש מאפיינים ייחודיים שמקורם במורשת של אוריינות ולימוד בחברה היהודית המסורתית. יתר על כן, תפקידו של קהל קוראי ספרות בשפה העברית בהחייאת השפה העברית ובהבניית הזהות הישראלית בתקופה שקדמה להקמת המדינה מעלה את השאלה, באיזו מידה קריאה מסוג זה עדיין תורמת להבנייתה של הזהות הישראלית ולחיוזקה. בחברה הישראלית קיימים שסעים בין קבוצות חברתיות על רקע דתי ועדתי, שחלקם התגבשו לכדי התארגנויות פוליטיות רבות עצמה. בשנות התשעים של המאה הקודמת קלטה ישראל כמיליון עולים מארצות חבר העמים – קהילה תרבותית מובחנת שיש לה אפיונים ייחודיים בתחום ההיצע והצריכה של תרבות ותקשורת. המיעוט הערבי עבר תמורות פנימיות ונדרש אף הוא להתייחסות לזהותו הנוכחית; המגמה המסתמנת אצלם היא יצירת זהות עצמית מובחנת הן פוליטית והן תרבותית. השאלה היא האם כיום קריאה של ספרים ועיתונים אכן ממלאה תפקיד אינטגרטיבי של הבניית זהות משותפת בין הישראלים הקוראים השייכים לקבוצות אלה, שהרי מאפייני התקופה הם החלשת הלגיטימיות של רעיון כור ההיתוך והנטייה ההולכת וגוברת לרב תרבותיות.

ההנחה השנייה שחיבור זה התבסס עליה היא שיש להתייחס לקוראים כאל מי שפועלים בסביבה תקשורתית המצטיינת בהיצע רב ומגוון; על כן יש לבחון את יחסי הגומלין בין הקריאה לבין דפוסים אחרים של צריכת תקשורת. הנחה זו מחייבת הקדשת שימת לב לקריאה כפעילות של צריכת תקשורת, דהיינו פעילות שמטרתה חשיפה לתכנים סימבוליים למיניהם וקליטתם. התנהגות תרבותית זו היא אחת מני רבות בסביבה תקשורתית, שיש בה ריבוי ערוצים ושפע של תכנים סימבוליים. סביבה זו מהווה מערכת מרכיבים שונים באופיים, אשר כל שינוי באחד מהם משפיע על יחסי הגומלין ביניהם. שינויים ביחסי גומלין אלה מתבטאים בתהליכי הייצור של כל אחד מאמצעי התקשורת, באופני ההפצה ובדפוסי הצריכה של הקהלים השונים. בחינה זו חיונית במיוחד לגבי השאלה של שרידות הקריאה בסביבה תקשורתית עתירת ערוצים.

מהנחה זו מתבקשת התייחסות לסביבת התקשורתית בישראל. בסביבה זו התרחש מאז 1990 שינוי מהיר וקיצוני – המעבר ממונופול ממשלתי על שידורי טלוויזיה ורדיו למערכת ציבורית ומסחרית רבת ערוצים הכוללת טלוויזיה בכבלים וטלוויזיה באמצעות לוויינים. על כך יש להוסיף חדירה מקיפה ומהירה של המחשב והאינטרנט. השימוש בטכנולוגיות החדשות גרם לשינויים מרחיקי לכת גם בתחום ההוצאה לאור של עיתונים וספרים, הוא פישט והוזיל אותה במידה ניכרת – ייתכן שהיה בכך אף להשפיע על אופי האוריינות של הקוראים החדשים. טכנולוגיות

תקשורת אלה, המעודדות בהיבעת מגמות של גלובליזציה ושל לוקליזציה, מאפשרות טיפוח וחיזוק של זהויות מגזריות ושל קהילות מיעוט המתקיימות בתוך מסגרת מדינת הלאום. ברמת הפרט הדבר מאפשר הצטרפות בזמן אמת לקהילות וירטואליות בלי להתחשב בגבולות של מדינות או במחסומים של שפה.

החברה הישראלית, כמו גם חברות משתנות אחרות, נמצאת במצב המחייב התמודדות עם שלושה צרכים חברתיים החיוניים להמשך קיומן: הצורך הראשון הוא העלאת רמת ההשכלה של כל חבריה במטרה להבטיח את עתידה הכלכלי והטכנולוגי של החברה. על פי המשוואה 'ידע שווה עצמה' – פרטים וקבוצות המבקשים להשתלב בעולם הפוסט־תעשייתי ייאלצו לרכוש שליטה בשימור של ידע ומידע, בהפצתם ובצריכתם. עלייה בהשכלה של כלל האוכלוסייה ורכישת שליטה באוריינויות מסוגים שונים הם תנאים מוקדמים לכישורים אלה.

הצורך השני הוא יצירת לכידות חברתית בחברות דמוקרטיות מורכבות, בעיקר בכאלה שיש בהן קהילות תרבותיות השואפות לשמר ולטפח את תרבותן הייחודית. בישראל פירושו של דבר החלשתו של אידאל כור ההיתוך, כשבמקביל לכך נחלשת ההגמוניה של האידאולוגיה הציונית, וזאת בשילוב עם התפשטותן המהירה של טכנולוגיות התקשורת הגלובליות. כל אלה עשויים להוות איום הן על המילה המודפסת והן על הזהות הלאומית והתרבותית המעוגנת בה.

הצורך השלישי הוא חיזוק התשתית של המשטר הדמוקרטי על ידי עידוד ההשתתפות בפעילות חברתית ואזרחית ועל ידי העמקת המעורבות הפוליטית. מאז יוון העתיקה, דרך הדמוקרטיות המערביות דוגמת אנגליה וארצות הברית, ידיעת קרוא וכתוב הנה הבסיס לביקורת על הממשל וליצירת דעת קהל פעילה ומשפיעה במרחב הציבורי האזרחי. הוגים וחוקרים של תקשורת ההמונים המודרנית העלו פעמים רבות חשש מפני סימום (narcotization) ההמונים על ידי אמצעי התקשורת, בעיקר על ידי הטלוויזיה היוצרת תחושה מדומה של השתתפות בחיי הציבור, מה שעלול לעודד פסיביות של קהל צרכניה. הקריאה בכלל והקריאה הביקורתית בפרט יש בהן כדי לתרום לפיתוח כלים לשם השתתפות בתהליך הדמוקרטי ולשמש בכך משקל נגד לתופעה זו.

המענה לשלושה סוגי צרכים אלה תלוי בגורמים רבים ומגוונים, כשלפחות במידה מסוימת הוא תלוי בטיפוח הספר והקריאה וביחסי הגומלין בינם לבין טכנולוגיות התקשורת החדשות. מענה זה נכון לסוגים שונים של חברות, גם לארצות מתפתחות המעוניינות להעלות את רמתם הכללית של אזרחיהן וגם לחברות מערביות מפותחות הרואות עצמן כאחראיות לטיפוח ערכי הדמוקרטיה ומתמודדות עם תופעות של רב תרבותיות. תופעות אלה מחריפות בחברות הנמצאות בתהליכים של שינויים חברתיים מהירים כתוצאה מתנועות הגירה, מהפכות, מלחמות, רפורמות פוליטיות, תמורות כלכליות ושינויים טכנולוגיים.

על רקע כל אלה, השאלה שעניינה אותנו הייתה אפוא, באיזו מידה ובאלו אופנים ממשיכה פעילות הקריאה להתקיים כהתנהגות סוציו־תרבותית בקרב ישראלים החיים בסביבה תקשורתית רוויית ערוצים? כמו כן, בחנו מהן הפונקציות

הקדמה

המיוחדות שהקריאה ממלאה לגבי קוראיה בהשוואה לפעילויות אחרות של צריכת תקשורת בתקופה של גלובליזציה ורב תרבותיות גוברת.